

KRÓNIKASZERKESZTÉSEK

I. KÁROLY RÓBERT ÉS NAGY LAJOS KORÁBAN

1. A Károly Róbert-kori krónikák

A történettudomány mára hitelt érdemlően bebizonyította, hogy Kézai Simon 1282–1285 közt írta meg történeti munkáját. A következő, megnyugtatóan datálható krónikát 1358. május 15-én kezdték el írni, a szerző problematikájára később részletesebben kitérek.¹ Marczali Henrik volt az, aki elsőként vetette fel egy áthidaló krónika gondolatát, amely III. Endre korától az 1330 körüli eseményekig követi nyomon a magyar történelmet. Megállapítása szerint e krónika XIII. századvégi és XIV. századeleji része két külön egységet alkot. Mivel ezekben a szövegrészekben számos utalás esik a ferences rendre, pontosabban a kisebb testvérekre, a minoritákra, Marczali úgy vélte, a krónika a rend budai kolostorában íródott. Ő nevezte el *Budai Minorita Krónikának*.² Marczali tézisét Hóman Bálint, Horváth János, Györfy György és Berkovits Ilona is elfogadta.

Kristó Gyula mutatta ki, hogy nem csupán a krónika továbbírásáról van szó, hanem a XIV. század első krónikaszerkesztéséről, régebbi krónika- és gestaszövegek felhasználásával.³ Domanovszky Sándor szerint a IV. Lászlóról szóló fejezetet is ferences rendi szerző írta, s jóval később, a XIV. század elején. Kézai királyt magasztaló művét nem vették át a későbbi krónikakompozíciókba, mivel megváltozott a kun származású uralkodó megítélése. Domanovszky úgy véli, két szerző munkájával állunk szemben, amelyek közt határvonal az 1317-es bejegyzés.⁴

Raymund Friedrich Kaindl dolgozta ki a többszerzős elméletet, amit később Domanovszky Sándorhoz hasonlóan Dékány Kálmán és Klaniczay Tibor is felkarolt. Kristó Gyula a saját koncepciójában már négy szerzőt említ. Véleménye szerint a négy szerző munkája tartalmi kritériumok és formai szempontok alapján is világosan elkülöníthető, mégpedig az alábbi felosztásban és indoklással:

¹Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*. In: Képes Krónika. Ford. Bellus Ibolya. Pro Memoria, Bp., 1986, 463. p.; *Képes Krónika*. Ford. Geréb László. Magyar Helikon, Bp., 1971, 5. p. (KK: 1. fejt.)

²Kristó Gyula: *Anjou-kori krónikáink*. In: Századok 101, 1967, 458. p. (A továbbiakban Kristó: *Anjou-kori...*); Mályusz Elemér: *Krónika-problémák*. In: Századok 100, 1966, 725. p. (A továbbiakban Mályusz: *Krónika-problémák*)

³Kristó: *Anjou-kori...*, 465. p. Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. (Történetírás a középkori Magyarországon)*. A történettudomány kézikönyve. Bp., 2002, 79. p.

⁴Mályusz: *Krónika-problémák*, 725., 733. p.; Kristó: *Anjou-kori...*, 459. p.; Thoroczky Gábor: *A XIV. századi krónikakompozíció 188. fejezetének kritikájához. (Az esztergomi érsekségi kormányzat a XIII–XIV. század fordulóján)* In: Genesisia. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk. Horváth László–Laczkó Krisztina–Mayer Gyula–Takács László. Bp., 2004, 386. p. (A továbbiakban Thoroczky: *A XIV. századi krónikakompozíció...*)

1. Az interregnum Anjou-ellenes krónikása, aki az 1272–1308 közötti eseményeket dolgozta fel (181-191. fejezet). Ez a krónikaszerző IV. László uralma alatt már élt, ezzel magyarázható iránta táplált gyűlölete. Károly Róbertet gyermekként említi. Valószínűleg köze lehetett a Borsákhhoz, mivel a Hód-tavi csatából, amelyben mellesleg Kun László alakja pozitívan tűnik fel, kiemeli Lóránd, Tamás fiát. A legszembetűnőbb mozzanat, amely Károly Róbert-ellenességet sugall: Vencelnek a kalocsai érsek általi megkoronázása mellett megemlíti, hogy az esztergomi érseki szék nincs betöltve; ez egyértelmű utalás az esztergomi koronázás érvénytelenségére.

2. Károly Róbert krónikása, az 1305–1312 közötti történések feljegyzője (192-196. fejezet). Nála a 191. és 192. fejezet között hangulati és állásfoglalási változás mutatható ki. Ottót háromszor is herceggként említi, ellentétben az előző szerzőnél használt királyi titulussal. Baccasini Miklós domonkos rendi legátus tehetetlenségével szemben kiemeli Gentilis bíboros, ferences rendi pápai legátus sikeres munkáját. Leírásának utolsó mozzanata: Károly Róbert diadala a rozgonyi csatában.

3. Az annalista. Kristó itt – Domanovszkyval egyetértésben – a 196. fejezetnél húzza meg a cezúrát. A krónikaszerző a 197-205. és a 210-211. fejezeteket írta. Előadásmódja szikár, szürke, műveltsége és tehetsége lényegesen alulmúlja két elődjét. Számos hibát is vét, főleg az 1310-es évek végéről: Csák Máté és Károly Róbert első felesége halálának évét egyaránt 1318-ra teszi 1321, illetve 1319 helyett.

4. Az udvari krónika előkészítője. A 206-209. fejezetekben bővebben ír a Zách Felicián elleni merényletről és a havasalföldi hadjáratról. Minorita voltára nincs bizonyíték. Leírásaiban okleveleket is felhasznál, ami nem volt jellemző a ferences rendi történétírókra. Erzsébet bűnét nyíltan nem rója fel, ezért hasonló történelmi környezetbe helyezi. A kerítőnő szerepét és egyben a bűnrészességet Gertrúd királynőre, II. András nejeire ruházza; Károly Róbert vereségét Baszarab vajda ellen éppen a Zách család kiirtásával és a király gögijével magyarázza, ami nagy tekintélyű, befolyásos személyiségére utal, hiszen akárki nem merete volna szóvá tenni az uralkodó kegyetlenségét és dölyfösségét.⁵

Az „akkor ugyanis nem volt betöltve az esztergomi érsekség széke” megjegyzést Thoroczkay Gábor kánonjogi szempontból igyekszik megmagyarázni, elvetve a krónikaszerző Anjou-ellenességét. Tény, hogy 1301. augusztus 27-én János kalocsai érsek a magyar főpapok és számos főúr támogatásával megkoronázta Přemysl Vencel herceget, akinek apja, a cseh király leányágon az Árpád-ház leszármazottja volt. Ugyanakkor Esztergomban Bicskei Gergely Károly Róbert fejére tette a koronát. Ki volt Bicskei Gergely? Korábban székesfehérvári örkanonok, prépost és királyi alkancellár; 1298-ban érsekké választották, de VIII. Bonifác pápa (1294–1303) az érseki szék kormányzójává nevezte ki, hogy a III. András-párti főpapot megnyerje magának, illetve tőle függővé tegye. Erről a Pozsonyi Krónika is ír,

⁵Kristó: *Anjou-kori...*, 467-468. p.

Botond fia Gergelyként említve a kormányzót. Az ilyen eljárás abban a korban megszokott volt. A padovai egyháznak például 1299-ben a Bolognába átkerült püspök viselte gondját, 1301-ben pedig a genovai érsekséget kormányozta egy minorita barát. A kormányzók egyházmegyei tevékenységét VIII. Bonifác az 1298-ban kiadott *Liber sextus...* kezdetű jogi dokumentumban szabályozta.

Mindezt figyelembe véve, s mivel nem volt püspök, egyház- és államjogi értelemben a Bicskei által celebrált koronázás nem volt legitím; erre hívta fel a figyelmet az egyházi jogban jártas szerző.⁶

Horváth János szerint sem Anjou-ellenességről van szó, sokkal inkább egy bonyolult állam- és egyházi jogi kérdés tárgyalásáról. A krónikás, aki nem lehetett kortárs szerző, igyekezett lejegyezni a felmerülő problémát; az események leírásának sorrendjében tapasztalható zavar egyébként szintén kizárja a kortárs szerző elméletét.

A többszerzős elképzelés ellen és az egyetlen szerző teóriája mellett legmarkánsabban ifj. Horváth János és Mályusz Elemér érvelt, de ezt vallja Dercsényi Dezső, Kardos Tibor, Karácsony János, Trencsényi-Waldapfel Imre és Máttyás Flórián is.⁷

Horváth János stilisztikai vizsgálata kimutatta, hogy a szöveg egységes, és kiváló ritmikus prózában íródott. Az 1272-től 1332-ig terjedő rész mindenképpen egyetlen szerző műve.⁸ Horváth szerint a szerzői egyeztetés kulcsa a 174. fejezet Anjou-kori interpolált szövege. Ez a rész Gertrúd királyné meggyilkolásával és a Bánk nemzetség kiirtásával foglalkozik. A történet nagymértékben hasonlít a 206. fejezetben tárgyalt Zách-merénylethez és annak megtorlásához. A Károly Róbert-kori szerző egy történelmi előképet alkotott meg, korának eseményeit a múltba vetítette, tehát a 174. fejezet mindenképpen 1330 után keletkezett, ugyanakkor a 186. a 174. fejezetre utal, amikor megemlíti, hogy III. András II. András unokája. Ebből következik, hogy a 186. fejezet is 1330 után íródott; ezek szerzője pedig azonos a 206. fejezet írójával, vagyis Kristó első és negyedik szerzője ugyanaz a személy. Gertrúdról Kézainál nincs szó, a *Pozsonyi Krónika* 65. fejezetében taglalt története megegyezik a *Sambucus Kódex* szövegével; ugyanez a történet Mügelnnél is szerepel.⁹

Mályusz Elemér és Horváth János azonosul Karácsony János véleményével, miszerint a Károly Róbert-kori krónika szerzője János minorita tartományfőnök lehetett¹⁰, aki Anjou-párti, de saját véleménnyel rendelkező, befolyásos személyiség volt. Avignonban, mint követ, a pápa előtt olyan ügyesen állította be Károly

⁶Thoroczkay: *A XIV. századi krónikakompozíció...*, 387-391. p.

⁷Horváth János: *Die ungarischen Chronisten der Angiovinenzeit*. In: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungarica* 21, 1971, 336-338. p. (*A továbbiakban Horváth: Die ungarischen Chronisten...*)

⁸Mályusz: *Krónika-problémák...*, 735. p.

⁹Horváth: *Die ungarischen Chronisten...*, 327-329. p.

¹⁰Mályusz: *Krónika-problémák*, 725-726. p.; Horváth: *Die ungarischen Chronisten...*, 351. p.

Róbert szerencsétlen havasalföldi hadjáratát, hogy a pápa levélben gratulált a király „győzelméhez”; talán ezért is engedhette meg magának, hogy kritikusan viszonyuljon a király tetteihez. Erzsébet királyné tettét interpolációval helyezte a XIII. század elejére, ahol a Bánk által meggyilkolt Gertrúd királyné alakjához kötötte; ily módon kívánta megbélyegezni a királyné szerepét, amit Zách Klára meggyalázásában játszott. (Érdekes, hogy korábban éppen Gertrúd bűneit ruházták át Gizellára, I. István feleségére.) A Károly Róbert uralkodásában bekövetkezett 1330-as negatív fordulatot isteni büntetésnek tekintette a vérontásért és a király gőgössége miatt.¹¹

A Budai Minorita Krónika keltezésének megállapításához nélkülözhetetlen segítséget nyújt a *Zágrábi*, illetve a *Váradai Krónika*. Az előbbinél ismerjük az elkészülés időpontját: 1334. augusztus 9.; IV. László története után a történeti szöveg megszakad, majd egy 1354 utáni bejegyzés Károly Róbert és fia, István herceg halálát említi, 1342-re datálva. A *Zágrábi Krónika* bizonyítja, hogy a *Budai Minorita Krónika* 1334. augusztus 9-én még nem volt kész, különben az előbbi nem szakad meg IV. László királynál. Kiderül az is, hogy nem volt sem III. András-kori, sem Vencel-párti krónikaszerző, ahogy azt Kristó feltételezte, mivel a *Zágrábi Krónikában* nincsenek erre utaló bejegyzések. A *Váradai Krónika* a minorita krónika alapján beiktatott néhány kiegészítést; V. Istvánnál helyesbít, de a IV. Lászlóról és III. Andrásról szóló fejezet alig tér el a minorita krónikától.¹²

A Károly Róbert-kori krónika eredeti szövege elveszett, csak a másolatai maradtak meg öt kódexben, illetve ősnymtatványban. Ezek a következők: *Sambucus Kódex*, *Acepbalus (Fejellen) Kódex*, *Római (Vatikáni) Kódex*, *Budai Krónika* (1473-ban nyomtatta Hess András) és a *Dubnizei Kódex*, amely Mátyás királyig követi a történeti eseményeket. Ezeket a kódexeket nevezik együttvéve a *Budai Krónika* családjának.¹³

2. A Képes Krónika családja

Thuróczy János a XV. század végén írta *A magyarok krónikája* című művét. Ennek elején olvashatjuk a következőket: „...Van ugyanis két krónikakötetünk, amely az ő (hunok–magyarok) eredetükről és történetükről ad felvilágosítást, s amelyet – mint feltehető – az egykor megboldogult Károly és Lajos magyar királyok idejében szereztek.”¹⁴ Az I. Lajos korabeli krónika összövegét a Károly Róbert-korhoz hasonlóan öt másolat őrzi: a *Teleki Kódex* (1462), a *Csepreghy Kódex* (1431), a *Béldi Kódex* (XV–XVI. század), a *Thuróczy Kódex* (XV. század vége) és a *Képes Krónika Kódexe* (1358).

¹¹Mályusz: *Krónika-problémák*, 739-740. p.

¹²Horváth: *Die ungarischen Chronisten...*, 330-332. p.

¹³Horváth: *Die ungarische Chronisten...*, 349. p.

¹⁴Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. Magyar Helikon, 1978, 16. p.

Ez a krónikaszerkesztés eltér a *Budai Minorita Krónikáétól*: terjedelmesebb az előszó, bővebb információkat tartalmaz a XI. század utolsó harmadáról és a XII. század első feléről. A történet szövése részletezőbb az elődjénél. Kristó szerint az előszót maga a krónikás írta, míg a betoldásokat más művekből vette át, mondhatni: visszatette helyükre a korábbi szerkesztéseknek áldozatul esett szövegrészeket.¹⁵

A négy fejezetet felölelő új prolóógus mind terjedelmében, mind tartalmában különbözik Kézai művétől. Az első fejezet tartalmazza a célkitűzést és a kezdő dátumot, de a szerző nevét – a középkori gyakorlatnak megfelelően – nem. A második fejezet államelméleti értekezés, amely a Bibliára épül. Kristó és Mályusz véleménye szerint a szerző államról és társadalomról vallott nézetei a XI. századba nyúlnak vissza.¹⁶ A szóban forgó fejezetben olvasható, korszerűtlennek tetsző nézetekre rációfal a harmadik fejezet egésze és a negyedik fejezet eleje, ahol a krónikás francia szerzőket idéz: Petrus Comestort az 1169–1173-as évekből és Nicolaus de Lyrát, aki 1349-ben hunyt el, tehát a krónikás kortársa, egyben a párizsi szellemi élet egyik kiemelkedő személyisége volt.¹⁷ Ez a tény ékesen bizonyítja, hogy a korabeli kulturális vívmányok rövid idő alatt eljutottak Magyarországra. Visszatérve a második fejezethez, itt találjuk a frankok Trója-mondáját is, de magyar vonatkozásban a negyedik fejezet második részében tárgyalt bibliai eredetvonal a legfontosabb, amit a prolóógus így vezet le: Noé – Japhet – Thana – Nemproth – Hunor és Magor. A *Képes Krónika* szerzője észrevette, hogy ezt a genealógiát követve a magyarok kamita eredetűek, azaz a legalacsonyabb származásúak. Ezt a Lajos-korabeli krónikás a korábbi szerzők hibájának tudta be, és Nemproth (Nimród) elhagyásával igyekezett kijavítani, miáltal a genealógia így módosult: Noé – Japhet – Magog (~ Magor) – Magor és Hunor. Ez a japhetita eredet.¹⁸

Nemproth azonban nem csupán Noé elátkozott fiának, Kámnak az utóda, hanem az első zsarnok a Földön. Egy ilyen őstől mégse származhattak a magyarok. Szent Jeromos szerint a szkythák Jáfeth fiától, Magogtól eredtek, ők pedig a magyarok ősei. A krónikaszerző szerint a Magor–Hunor páros első tagja őseink a bibliai Magor tekinthető.¹⁹

3. Kísérletek a szerző személyének kiderítésére

Baranyai Decsi János, a XVI. századi erdélyi szerző egy 1593. évi jogi összefoglalás előszavában először említi, hogy a magyarok eredetét és történetét tartalmazó krónika szerzője bizonyos Márk nevű személy²⁰, s hozzáteszi, hogy Thuróczy János felhasználta ezt a munkát.

¹⁵Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*, 462. p.

¹⁶Uo., 471. p.; Mályusz: *Krónika-problémák*, 745. p.

¹⁷Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*, 473. p.

¹⁸Kristó: *Anjou-kori...*, 484. p.

¹⁹Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*, 476-478. p.

²⁰Karsai Géza: *Névtelenség, névújítás és szerzőnév középkori krónikáinkban*. In: Századok 97 (1963), 672. p. (*A továbbiakban Karsai: Névtelenség, névújítás...*)

Domanovszky és Karsai tagadja egy Márk nevű krónikás létét, Kristó Gyula viszont elismeri. Érvei a következők:

1. a) Abból, hogy Baranyai nem ismerte Márkot, még nem következik, hogy a munkáját sem ismerte.

b) Márk krónikasztentézist írt.

c) Baranyai utalása a barbár stílusára bizonyítja: ismernie kellett a művet.

d) Márk műve forrásanyag volt Thuróczy számára.

2. a) Thuróczy művében az eredettől Küküllei Jánosig nincs nevesítve a szerző – ez lehet Márk.

b) A Thuróczy által felhasznált krónikák a két első Anjou- király korából valók.

c) A XIV. század közepétől Thuróczyig nincs krónikasztentézis.

d) Ha Karsai elvitatja is Márktól a Képes Krónikát, ez még nem zárja ki, hogy ne írt volna egy szintetikus krónikát.²¹

Karsai Géza felveti, hogy sem Thuróczy, sem a XV–XVI. századi történetírók nem említik a XIV. századi krónikaszerkesztés szerzőjét, tehát valószínűleg sehol nem találkoztak vele. Továbbá: ha Thuróczy tőle merített, akkor ez a *Dubnize*i vagy a *Budai Króniká*hoz hasonló szöveg lehetett, semmiképpen az akkor még kallódó *Képes Krónika*. Karsai szerint Baranyai a *Chronica Martinianá*t látta egy szepesi német krónikában, és innen vette a Márk nevet; de a Márk név és a *Képes Krónika* összekapcsolásához adalékul szolgálhatott Wadding Lukács ferences rendi történetíró XVII. századi munkája is, amelyben sokszor hivatkozik két korábbi ferences szerzőre, Marianusra és Marcusra; utóbbi Marco de Lisboa néven vált ismert ferences rendtörténeti íróvá, és 1580-ban halt meg Portugáliában.²²

A témával először Horváth János foglalkozott a XIX. század elején. Az ő és Érdy János kutatásai nyomán figyelt fel Baranyai, Wadding és Toppeltinus műveinek témába vágó idézeteire Toldy Ferenc, aki 1867-ben *Márk Krónikája* címen adta ki a *Képes Krónikát*.²³

Jakubovich Emil az 1920-as években felkutatót egy kortárs Márkot, nevezetesen Kálty Márk székesfehérvári órkanonokot, aki 1336–1337 között Károly Róbert feleségének udvari papja volt, 1342-ben Buda váraljai plébánosa, 1352-ben a kápolna királyi levéltárának őre, 1354-ben szerémi prépost, 1358-ban székesfehérvári órkanonok.²⁴ Kiderítette azt is, hogy a miniatűrakat Nagy Lajos udvari festője, Meggyesi Sándor készítette 1370-ben.²⁵

²¹Kristó: *Anjou-kori...*, 482–483. p.; Karsai: *Névtelenség, névretés...*, 671. p.

²²Karsai: *Névtelenség, névretés...*, 672–674. p.

²³Uo., 675. p.

²⁴Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*, 468. p.

²⁵Karsai: *Névtelenség, névretés...*, 675. p.; Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. (Történetírás a középkori Magyarországon)*. A történettudomány kézikönyve. Bp., 2002, 88. p.

Egy másik kutató, Erdélyi László határozottan elveti Kálti Márk szerzőségét a *Képes Krónika* vonatkozásában.

Maga a *Képes Krónika* a magyar király ajándékeként előbb Franciaországba került, később a szerb despota, Brankovics György birtokába. 1462-ben került vissza magyar földre. Föllelhetők benne Vitéz János esztergomi érsek bejegyzései is, sőt, egyes lapszégeken török írású magyar bejegyzések vannak.²⁶

Az öt kódex közül csak a Thuróczyé viszi tovább a történetet 1333–1342 között nyelvtani törés nélkül. A *Béldi Kódex* az 1330-as Zách-merénylet, a *Képes Krónika*, a *Teleki Kódex* és a *Csepreghy Kódex* a havasalföldi hadjárat leírása közben szakad meg.²⁷ A történettudomány nem egységesen használja a XIV. századi krónikakompozíció elnevezést. Vannak, akik mindkét krónikacsalád alapszövegét, mások csak a *Képes Kónika*-család összövegét nevezik így.

LENGYEL JÁNOS

²⁶Uo.

²⁷Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*, 468. p.

